

«Παίδες εν τη καμίνω...»¹

Στην περίπτωση του Ανδρέα Εμπειρίκου συμβαίνει το εξής: για να κατανοήσεις το έργο του, θα πρέπει να τον γνωρίζεις καλά ή να μην έχεις πέσει στην παγίδα μιας πλαστής μυθολογίας, που χτίστηκε και αναπαλαιώθηκε, συντηρώντας, από τα χρόνια ήδη του 1930, μία παραποιημένη εικόνα του.

Σ' αυτό συνέβαλαν, από τη μία, η φοβερή «οικονομία» του παρελθόντος, η αποσιώπηση ή η περιορισμένη έκδοση της δουλειάς του, στο παρελθόν και, από την άλλη, ο υπερβολικός πληθωρισμός του παρόντος, που δεν μπορούμε να πούμε πως έδωσαν και το ακριβέστερο «στίγμα» του ποιητή και του έργου του. Τη σιωπή την ακολούθησε μία ακατάσχετη πολυλογία πολλές φορές εστιασμένη στο «σκάνδαλο». Η αγοραία αυτή πολυλογία, αποτέλεσμα κυρίως της έκδοσης αρχικά των δύο πρώτων τόμων του *Μεγάλου Ανατολικού* –τι γεγονός και αυτό τότε, να σεβρίζεται σαν δώρο από φιλοπαίγμονες σε ημιδιανοούμενους–, άγγιξε μία ομάδα αναγνωστών που, ούτως ή άλλως, δεν ανήκε ποτέ στο target group των υπερρεαλιστών. Οι μισοατελευθερωμένοι νεοαστοί, που ενθουσιάστηκαν από την αθυροστομία και τις άφθονες ερωτικές σκηνές της αρχής κυρίως του πολυσέλιδου αυτού έργου, δεν είναι βέβαια το αυθεντικό αναγνωστικό κοινό του Εμπειρίκου. Το αναγνωστικό κοινό του Εμπειρίκου τελιώνει τις «χειραψίες» με το έργο του στον «πλου αεροστάτου», αφού πρώτα συγχωνευτεί με την αριστοκρατική «μοιχεία» των ήχων στην απόλυτα ποιητική «Οκτάνα», που αντλήθηκαν μερικά, όπως και άλλα ποιήματα, από το τεράστιο αυτό ποιητικό του σημειωματάριο.

Η επανάσταση έγινε αλλά δεν «τεκνοποίησε»; Παλιότερα θα θυμόναμε με αυτή την ερώτηση, ιδίως όσοι περιμέναμε με αγωνία να εκδοθεί, όχι αφιέρωμα, αλλά έστω και μία αναφορά στον υπερρεαλισμό· και δεν μιλώ για τις δεκαετίες του 1950 ή του 1960, αλλά για την προηγούμενη δεκαετιαετία. Σήμερα όμως, σχεδόν «πλήρεις», σκεφτόμαστε πως ίσως να μην ήθελε να τεκνοποιήσει, ιδίως σήμερα που λιγότερο τον διαβάζουμε και περισσότερο βλέπουμε τις αφίσες για τα αφιερώματα στο όνομά του. Στα πλαίσια της ετεροχρονισμένης εντόπιας υπερβολής, απολαύσαμε σωρηδόν όσα στερηθήκαμε (οι παλαιότεροι δε περισσότερο)². Αλλά ας παραλείψουμε τους δογματισμούς, αν θέλουμε να πούμε δυο γλυκόπικρα λόγια για τον πλέον αντιδογματικό ποιητή.

¹ Ο Μάκης Χρυσόστομίδης είναι ποιητής και δοκιμογράφος.

Ήτο Ιούλιος

«Ήτο Ιούλιος. Εις την οδόν διήρχοντο τα λεωφορεία, κατάμεστα από ιδρωμένον κόσμο...»³

Αυτό το «Ήτο Ιούλιος» έμελλε να μεταμορφώσει στο σημειολογικό υποσυνείδητό μου το συγκεκριμένο μήνα σε απόλυτη ερωτική οδύνη. Να δηλαδή τι μπορεί να εξηγήσει τα πάντα, ο καθοριστικός μήνας για τον ίδιο αλλά και άλλους «ομόθρησκους». Ζει ιουλιακά, όπως αν ήταν ένας απλός ποιητής ο κύριος Ανδρέας· φωτογραφίζει, ταξιδεύει, παρατηρεί, γράφει και διαψεύδει, με όπλο τη φαντασία, κάθε ίζημα της δοτής πραγματικότητας. «Ωστε έτσι λοιπόν», λέει ο Ελύτης στην αναφορά του, «Αυτά που φανταστήκαμε υπήρξαν. Ή θα υπάρξουν. Ο χρόνος μέσα στα ποιήματα που γράφουμε, τώρα φανερώνεται πόσο ασύλληπτος εστάθηκε για τους επιστήμονες όλων των καιρών»⁴.

Η κοινωνικότητά του, ένα πολύπλοκο μηχανήμα με φακούς, διακόπτες, αρτηρίες και μανουάλια που στηριζόταν σε ένα τρίποδο: η φιλία, το ένα πόδι, η οικογένεια το άλλο· το τρίτο πόδι: ένας πολύχρωμος μπρούντζινος σωλήνας γεμάτος θαλασσινά ξόμπλια, αναστεναγμούς και προκηρύξεις της μίας ή των δύο λέξεων, που δεν διαβάστηκαν ίσως ποτέ από τα διοικητικά συμβούλια των επαναστάσεων.

Πόσο επικίνδυνη να ήταν άραγε η σύλληψη του πραγματικού του έργου, πόσο σεισμολόγος ο ίδιος ανάμεσα στους πεπερασμένους οραματιστές που «τύπωναν» τις φωτογραφίες τους στις παχιές και καλοσιδρωμένες σημαίες των «αντάρτικων»; Η απάντηση είναι απλή: πολύ επικίνδυνος. Γι' αυτό, αντί να μείνει στη μνήμη, όσων έπρεπε τουλάχιστον, ως ο πρότυπος ιχνηλάτης της επαναστατημένης πλευράς του άδυτου, έμεινε ως ο ποιητής του Μεγάλου Ανατολικού. Λες και το ζητούμενο κάθε νεωτερισμού, κάθε επανάστασης, κάθε εξέγερσης, κάθε αντίστασης και ρήξης δεν ήταν και δεν θα είναι πάντα το άπλετο φως που ξεπηδάει από τη ρίζα κάθε ηδονής.

Σε όσους λοιπόν έμεινε άλλη γεύση από το ποιητικό του έργο, σε όσους πιστεύουν ότι ο Εμπειρικός δεν είναι απλώς ο άπταιστα ομιλών την καθαρεύουσα περιγράφοντας ερωτικές πράξεις, σε όσους δεν περίμεναν να λύσουν τη σιωπή τους τα εκπαιδευτικά βιβλία για την παρουσία του και να τον ανακαλύψουν ξαφνικά, οφείλουμε να πούμε ότι «ήτο» από τότε «Ιούλιος» «εις την οδόν των Φιλελλήνων».

Τα αδύναμα αντανάκλαστικά της πνευματικής ζωής του τόπου έμελλε και πάλι να κάνουν τις γνωστές τους δεκαετίες, όχι για να δεχθούν, απλώς για να γνωρίσουν το «ξενόφερτο και σκανδαλιστικό φρούτο της αυτόματης γραφής»⁵, που χαρακτήρισε την πρώτη τουλάχιστον συλλογή του, την *Υψικάμινο*. Αργότερα, όπως και ο ίδιος παραδέχεται, άρχισε να εγκαταλείπει την αυτόματη ως κύριο όργανο γραφής, αλλά παρέμεινε πιστός, τόσο στην «ενδοχώρα» όσο και στα άλλα ποιήματά του, στον κατακλυσμιαίο και καθαρό ποιητικό λόγο του γνήσιου υπερρεαλιστή.

Οι συνεργάτες του περιοδικού *Πάλι* στο πρώτο τεύχος γράφουν:

«[...] τα έργα του Εμπειρικού τόσο πεζά όσο και ποιητικά είναι ένα αστέρινο στεφάνι στο μέτωπο της ποίησής μας, αλλά όπως τα περισσότερα αξιολογικά πράγματα στην Ελλάδα έχουν συχνά παραμεληθεί. Δεν υπάρχει ούτε ένα δοκίμιο για τον μεγάλο αυτό ποιητή – ούτε μία μέλητη. Ρωτάμε γιατί;»⁶

Το παιγνίδι των ήχων και τα καίρια χτυπήματα

Το μεγαλύτερο, χωρίς υπερβολή, επίτευγμα της υπερρεαλιστικής ποίησης είναι, όχι τόσο η επαναστρατολόγηση των ήχων στο παιγνίδι των εννοιών και των λέξεων, αλλά η αναγέννηση των εννοιών, η από των θεμελίων «διαπραγμάτευση» τους. Οι λέξεις αγνότητα, ειλικρίνεια, αγάπη, ζωή, σκοπός, πολιτική, αποκοτούν καινούρια διάσταση: την κανονική τους. Συμβαίνει πολλές φορές τα «μαγικά παιδιά» να μιλούν για πράγματα αυτονόητα και απλά και να σκανδαλίζουν, λες και το «ορθό» είναι η στρέβλωση του αληθινού που επιβλήθηκε από την κοινωνική υποκρισία. Ελάχιστα βέβαια τρώαζε το βλέμμα που έπεφτε με θαυμασμό στην «αθώα παιδίσκη», η αθυροστομία και οι παλλόμενες οργιακές συμφωνίες που διαβάζονταν στα «προχωρημένα» σπίτια της εποχής. Τον τρόπο τον προκαλούσε η αποκάλυψη του πυρήνα της αλήθειας: η ελευθερία, η πραγματική ελευθερία, που μέσα από τον έρωτα και την υπερηφάνεια θα μπορούσε να δείξει το δρόμο σε μια ολόκληρη γενιά. Θα του άξιζε, λέει κάπου ο Ελύτης, το πρώτο λουλούδι των χίτις.

Η κατάσταση των πραγμάτων όμως μετά βίας συγχωρεί μικροεκρήξεις, έτσι οι μοντερισμοί που αντέχουν στη χλεύη είναι αυτοί που ακουμπούν την πλάτη τους στο μαντρότοιχο της συντήρησης. Η υπόνοια και μόνο ότι αυτής της μορφής η ουσιαστική ελευθερία φέρνει ένα ολόκληρο άρμα με νέες αντιλήψεις και δεν περιορίζεται μόνο στην αφέλεια νέων παιδιών, τα οποία προσπαθούν να κομπάσουν αυτόρεσκα, σαν αντίδραση σηκώνει ένα μαύρο σύννεφο⁷, που θάβει ή προσπαθεί να θάψει την ορμή. Η βαθύτατα αυτή πολιτική κίνηση των ποιητών που δεν δείχνουν πρόθυμοι να υπηρετήσουν με το πρόσχημα της πνευματικότητας κανένα κομματικό μετερίζι, θέτει αρχικά σε κίνδυνο το εγχείρημα και αργότερα και τον ίδιο τον Εμπειρικό, όπως είναι γνωστό, σε μία άνευ προηγουμένου ταλαιπωρία που χαρακτηρίζεται από διωγμούς και περιορισμούς⁸.

Η εποχή ήταν όντως δύσκολη και η πρόκληση μεγάλη. Οι αντιστάσεις γιγάντιες και οι προτεραιότητες έδειχναν, με γερά επιχειρήματα, να είναι άλλες. Η εποχή όμως και η συγκυρία δεν θα είναι ποτέ κατάλληλη αν κάποιος τολμήσει να πει τα πράγματα με το όνομά τους. Η φασαρία δεν έγινε τόσο για το «γράφει», αλλά για το «ζει». Η φασαρία θα γίνεται πάντα για το «ζει» ή το «ζειν», όπως βλακωδώς θέλει να το ονομάζει η καινούρια αναντιστική αντίληψη περί της ποιότητας της ζωής. Την αλήθεια ήθελαν λοιπόν να υπηρετήσουν με κάθε κόστος, με κάθε μέσο, περνώντας μέσα από οποιοδήποτε εμπόδιο, έστω και αν αυτό ήταν ο ατσάλινος πυρήνας της συνείδησης (ή όπως αλλιώς την ονόμαζε ο ίδιος μέσα στα πλαίσια της ψυχαναλυτικής του δραστηριότητας).

Η αλήθεια, όμως, που είναι σαν το χρυσό ψάρι που θέλουν όλοι να το δουν από περιέργεια αλλά κανένας να το γευτεί, θεωρήθηκε φρόνιμο να σκεπαστεί από την κοιφέρτα της παράνοιας, του παράλογου και του ξεκαρδιστικού. Το θεσπέσιο παιγνίδι των ήχων, η έννοια της «αγνότητας» που ξέφυγε από τη βρόμικη εποπτεία του «πρέποντος» και ξαναβρήκε τη χαμένη της λάμψη στην καθαρότητα της επιθυμίας, η ελπίδα ότι κάθε φαντασία κρύβει και μπορεί να αποκαλύψει την πραγματικότητα, παραγνωρίστηκαν.

*«... Περιφερόμεθα στο ακρογιάλι των ερώτων μας
Χωρίς καμιά υστεροβουλία χωρίς ιδιότητα»*

Φροντίζοντας για τα μελλούμενα του κόσμου
 Του κόσμου που θέλει να βρεθεί
 Κοντά στα καρπερά λιβάδια
 Της κόκκινης παπαρούνας σαν θ' ανοίξει
 Παραμερίζουσα τις μύγες και τα έντομα
 Ειφραίνουσα τους ρώθωνες των παιδιών και των παρθένων...»⁹

Δεν είναι ούτε δύσκολο ούτε εύκολο να βρεις την αλήθεια μέσα από το καθαρό παιγνίδι των λέξεων, είναι γεγονός ότι ο αγώνας δεν ξεκίνησε από τον ίδιο (σε διεθνές επίπεδο) και φυσικά δεν έχει καταλήξει¹⁰. Η αναζήτηση αυτή δεν τελειώνει εύκολα, σημασία έχει όμως ότι στο άγονο (δυστυχώς) έδαφος της πατρίδας μας ξεκίνησε από τον Εμπειρικό.

Χρειάστηκε δουλειά βέβαια, συζητήσεις επί συζητήσεων, για να χωνευτεί όχι τόσο η παρουσία του, αλλά η αντοχή της ποιήσής του στο χρόνο. Έκτοτε χρειάστηκε κόπος και αγώνες, από πλευράς των επικριτών του, ώστε να πείσουν τον «αφελή» κόσμο ότι πάντοτε ήταν «ολίγον υπερρεαλιστές» και αυτοί, αλλά έπρεπε πρώτα να «ωριμάσουν» στα κλωστοϋφαντουργεία του συμβολισμού με ανώδυνα βαλς.

Οφείλουμε στον Ανδρέα Εμπειρικό να του αφιερώσουμε το πρώτο μας λουλούδι και τη μέγιστη αποκαλύψή μας σαν ελάχιστη τιμή σε όσα με ταπεινότητα δίδαξε. Οφείλουμε επίσης να επαγρυπνούμε, ώστε η καθίζηση του παρόντος να μας γεμίσει δύναμη μόνο για αντίσταση, έτσι ώστε να δώσουμε και στις δικές μας «λέξεις» «ήχους παλμικούς, κρουστούς, τυμπάνων» και να μην αρκεστούμε στο «υποσύνολο» της θεαματικής κοινωνίας που μας επιβάλλουν.

Θηρασία 2001

Σημειώσεις

1. «Οι μετέοι ή της μη συμμορφώσεως οι άγιοι», Ανδρέας Εμπειρικός, *Οκτάνα*.
2. Εδώ οφείλουμε ιδιαίτερη μνεία στο Γιάντα Νάνο Βαλαωρίτη, που αγρυπνούσε και με κάθε μέσο τροφοδοτούσε την αναγνωστική μας δίψα. Επίσης μνεία οφείλουμε στον Αντρέα Παγουλάτο που, σε ένα πέλαγος από κλωνοποιημένα περιοδικά έντυπα, μας χάρισε το «Χνάρι», τα «Χνάρι-α» και την ανεπανάληπτη «Συντέλεια», που οι νεότεροι θα θυμούνται περισσότερο από τα δύο πρώτα.
3. «Εις την οδόν των Φιλελλήνων», Ανδρέας Εμπειρικός, *Οκτάνα*.
4. Οδυσσεάς Ελύτης, *Αναφορά στον Ανδρέα Εμπειρικό*.
5. Όπως το ονόμαζαν ορισμένοι στενόμυαλοι κριτικοί εκείνης της εποχής.
6. Από τον πρόλογο του πρώτου τεύχους του περιοδικού *Πάλι*, 1960.
7. Αξίζει να σημειωθεί ότι, πέραν από την αντίδραση και την προσπάθεια για γελοιοποίηση του υπερρεαλισμού, υπήρχε και η γνωστή «επιφυλακτικότητα των ανενημέρωτων», των υβριστών δηλαδή που δεν είχαν διαβάσει ούτε ένα ποίημα του Εμπειρικού, αλλά απλώς είχαν ακούσει ότι κάποιος γράφει «αυτομάτα», χωρίς ειρμό, χωρίς μέτρο και αυτό το ονομάζει υπερρεαλισμό «φρουτο ξενόφερτο».
8. Με μεγαλύτερο πλήγμα για τον ίδιο τη διακοπή του ψυχαναλυτικού του έργου.
9. Ανδρέας Εμπειρικός, «Τώρα και παρομοίως».
10. Δεν θα ήθελα να αναφερθώ ξανά με λεπτομέρειες για πράγματα που έχουν ειπωθεί από τον γράφοντα, αλλά και από άλλους δοκιμογράφους, για τα κινήματα που προπηθήκαν αλλά και ακολούθησαν τον υπερρεαλισμό και είχαν ως ζητούμενο τη νέα αντίληψη για τη χρήση του ήχου, της λέξης, της έννοιας. Κινήματα όπως οι Νταντάδες (νωρίτερα) ή οι Λεττριστές και οι Καταστασιακοί αργότερα. Ρεύματα καθαρά ποιητικά όπως ο Νεολεκτισμός του Νικολάδη και ο Γλωσσοκεντρισμός των Παγουλάτου - Βαλαωρίτη - Αραβαντινού.